

## Δουλικές εξεγέρσεις και κριτική ιστορία

Μια μικρή σπουδή με αφορμή τον Karl Bücher και τον Παναγή Λεκατσά

Το 1874 ο τότε γυμνασιακός δάσκαλος Karl Bücher δημοσίευσε στη Φρανκφούρτη (επί του Μάιν) ένα κείμενο με τον τίτλο *Οι εξεγέρσεις των ανελεύθερων εργατών το 143-129 π.Χ.* Η ενασχόληση με θέματα της αρχαίας, και ιδιαίτερα της ρωμαϊκής, ιστορίας ήταν βέβαια ένα «εκ των ων ουκ άνευ» συστατικό της μόρφωσης για τα αστικά στρώματα στη Γερμανία του 19ου αιώνα, αλλά τα φαινόμενα που είχε επιλέξει ο τότε άσημος Bücher δεν είχαν εγείρει κατά πάσα πιθανότητα τη δέουσα αναλυτική —κατά Bücher— προσοχή ακόμη και των μεγαλύτερων ονομάτων της γερμανικής ιστοριογραφίας, όπως, π.χ., του Theodor Mommsen. Ήταν φανερό ότι η επιλογή και ανακατασκευή του αντίστοιχου ιστορικού θέματος δεν ικανοποιούσε απλώς μια φιλολογική περιέργεια, αλλά αποκτούσε, μέσα από την ιδιαίτερη παράθεση του Bücher, ένα συγκεκριμένο νόημα και μια ερμηνευτική δυναμική που θα μπορούσε να ισχύει και για άλλες περιόδους, πέρα απ' αυτή στην οποία εξελίχθηκε<sup>1</sup>.

Τα γεγονότα με τα οποία ασχολήθηκε ο Bücher στο κείμενό του μπορούν να παρατεθούν συνοπτικά ως εξής:

Κατά τα μέσα του δεύτερου προχριστιανικού αιώνα, και ιδιαίτερα μετά από την κατάκτηση της Καρχηδόνας και της Κορίνθου, η Ρώμη απομένει η μεγαλύτερη δύναμη στη μεσογειακή λεκάνη, με επιρροή που φτάνει μέχρι τα βασίλεια της Μικράς Ασίας. Η εξέχουσα αυτή θέση έχει συνέπειες για τη ρωμαϊκή οικονομία, η οποία, ακριβώς λόγω της κατοχής νέων εδαφών και της (οιονεί) απόκτησης νέων δούλων, στρέφεται σε μια, εκτατική μεν αλλά ιδιαίτερης έντασης και συσσώρευσης, οικονομική δραστηριότητα, η οποία βασίζεται στη γαιοκτησία και ιδιαίτερα στη μαζική κτηνοτροφία. Ένα νέο στρώμα ιδιοκτητών σχηματίζεται παράλληλα με την παραδοσιακή ρωμαϊκή αριστοκρατία (Bücher 1874, σσ. 100-101)<sup>2</sup>, το οποίο συγκεντρώνει τεράστιες γαιοκτησίες που εκμεταλλεύεται οικονομικά μέσω της εργασίας μεγάλων πληθυσμών δούλων. Χαρακτηριστική αυτής της κατάστασης είναι η οικονομία της Σικελίας, η οποία, καθώς το νησί είναι χωρισμένο σε συγκεκριμένες διοικητικές περιφέρειες που διευκολύνουν τη συγκέντρωση της γαιοκτησίας σε λίγους κατόχους, αναπτύσσει ιδιαίτερα την κτηνοτροφία, παράγοντας ταυτόχρονα το μεγαλύτερο μέρος των δημητριακών που προωθούνται στη Ρώμη και πωλούνται σε χαμηλές τιμές προς κατευνασμό των εκεί συγκεντρωμένων ακτημόνων ρωμαίων πολιτών. Τόσο οι πηγές, όσο και οι μετέ-

πειτα ιστορικοί που ασχολήθηκαν με την αντίστοιχη περίοδο, δεν παύουν να τονίζουν τις απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης των δούλων, ιδιαίτερα εκείνων που διεκπεραιώναν αγροτικές εργασίες και των οποίων η θέση διέφερε από τους ποιμένες δούλους, που είχαν μια κάποια ελευθερία κίνησης την οποία δεν δίσταζαν, κατόπιν μάλιστα παρότρυνσης των ιδιοκτητών τους, να εκμεταλλευτούν, ληστεύοντας τους διαβάτες των αγροτικών δρόμων.

Οι απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης και η συγκέντρωση πολλών ομοεθνών δούλων στον ίδιο χώρο αποτέλεσαν τις κυριότερες αιτίες για την πρώτη δουλική εξέγερση στη Σικελία, η οποία ξεκίνησε στο τελευταίο τέταρτο του δεύτερου προχριστιανικού αιώνα. Αρχηγός της εξέγερσης ήταν ένας σύρος δούλος από την Απάμεια, ονόματι Εύνους, ο οποίος είχε αποκτήσει τη φήμη του μάντη και χρησιμοδότη. Όταν οι δούλοι με αρχηγό τον Εύνου κατέκτησαν την πόλη της Έννας, στη βόρεια Σικελία, ο Εύνους ανακήρυξε τον εαυτό του βασιλιά, μετονομάστηκε σε Αντίοχο και ονόμασε τους υπηκόους του Σύρους. Η συμμαχία του Εύνου με τον Κλέωνα, ένα ληστή με δικό του σώμα πολεμιστών στα νότια του νησιού, κατέστησε αρχικά δυνατή την επέκταση της δουλικής εξέγερσης στο νησί, και ακολούθως την επικράτησή της, ιδιαίτερα μετά την ήττα τριών ρωμαίων υπάτων που στάλθηκαν αλληλεπλάλληλα στο νησί. Τελικά, το 132, ο ύπατος Πούμπλιος Ρουπίλιος κατάφερε να καταλάβει την Έννα και να συλλάβει τον άρρωστο Εύνου, θέτοντας έτσι τέλος σ' αυτή την εξέγερση. Εκτιμάται ότι περίπου 20.000 δούλοι σταυρώθηκαν ως τιμωρία (Mommsen 3, 88).

Η σικελική εξέγερση συνέπεσε με μια ιδιαίτερα κρίσιμη για τη Ρώμη περίοδο, η οποία συμπυκνώνεται στο όνομα των Γράκχων, και όσον αφορά την εν λόγω εποχή του Τιβέριου Γράκχου και την απόπειρά του να αναδιανείμει τις δημόσιες γαίες προς όφελος των ακτημόνων, περιορίζοντας τις επεκτατικές διαθέσεις της ρωμαϊκής αριστοκρατίας. Αν και η πολιτική αναταραχή που συνόδευσε την προσπάθεια του Τιβέριου Σεμπρώνιου Γράκχου, και κατέληξε στη δολοφονία του, θα πρέπει να αποτελέσει την κυριότερη αιτία για τη σχετικά μακροχρόνια επικράτηση της κυριαρχίας του Εύνου και του Κλέωνα στη Σικελία (ο Bücher, στηριζόμενος στον Διόδωρο, εκτιμά ότι η εξέγερση πρέπει να διήρκεσε περίπου εννέα χρόνια), μια άλλη αναταραχή που διαδραματίζεται την ίδια περίοδο στη Μικρά Ασία εμπλέκεται έμμεσα με το κίνημα του Γράκχου. Το 133 πεθαίνει ο βασιλιάς της Περγάμου Αττάλος Γ' ο Φιλομήτωρ, ο οποίος ορίζει με διαθήκη του κληρονόμο του βασιλείου της Περγάμου το ρωμαϊκό λαό. Για να ισχύει η διαθήκη θα πρέπει να επικυρωθεί από τη ρωμαϊκή πολιτεία, πράγμα το οποίο αναλαμβάνει να φέρει εις πέρας ο απεσταλμένος της Περγάμου Εύδημος, ο οποίος καταφτάνει στη Ρώμη τη στιγμή που η διαμάχη μεταξύ των οπαδών του Γράκχου και της Συγκλήτου έχει φτάσει σε μια κρίσιμη καμπή. Η διαθήκη του Αττάλου θα εντείνει την πολιτική διαμάχη, καθώς προκύπτει πλέον το ζήτημα ποιος θα είναι αυτός που θα καρπωθεί τον περίφημο θησαυρό της Περγάμου: οι αριστοκράτες συγκλητικοί, που σύμφωνα με το νόμο διαχειρίζονται τα θέματα της «εξωτερικής πολιτικής», ή ο ρωμαϊκός λαός, που είναι ο «νόμιμος» κληρονόμος της διαθήκης. Την ίδια στιγμή, ένας νόθος γιος του προηγούμενου βασιλιά της Περγάμου, Ευμένη Β', ονόματι Αριστόνικος, διακηρύσσει στη Μικρά Ασία την πρόθεσή του να αναλάβει αυτός το θρόνο. Μετά από μερικές ανεπιτυχείς προσπάθειες υποταγής των μικρασιατικών πόλεων, ο Αριστόνικος στρέφεται προς τα πλήθη των δούλων (αλλά και απόρων απελεύθερων), που κατακλύζουν και αυτό το μέρος του τότε λεγόμενου «γνωστού» κόσμου, και τους υπόσχεται, εάν τον

βοηθήσουν στην απόκτηση του στέμματος, τη θεμελίωση μιας νέας πολιτείας, της Ηλιοπολιτείας, όπου θα κυριαρχεί η ελευθερία και η ισότητα μεταξύ των υπηκόων. Η επίκληση του θεού Ήλιου για την εδραίωση ενός κράτους ισότητας και ελευθερίας είναι αυτό που συνδέει τις απόπειρες του Εύνου και του Αριστόνικου, οι οποίες είναι άλλωστε και οι πρώτες αξιολογες δουλικά εξεγέρσεις της Αρχαιότητας (θα ακολουθήσουν αργότερα κι άλλες, με τελευταία την εξέγερση του Σπάρτακου). Ο Αριστόνικος θα καταφέρει, επικαλούμενος και τη βοήθεια Θρακών, να κυριαρχήσει σε μεγάλα τμήματα της Μικράς Ασίας για μεγάλο διάστημα, νικώντας αρχικά τους ρωμαίους στρατηγούς που είχαν σταλεί προς «καταστολή» του κινήματος. Το αποφασιστικό χτύπημα το δέχτηκε, εντούτοις, το 130 από τον Μάρκο Περπένα, ο οποίος τον αιφνidiάσε στο χειμερινό του στρατόπεδο και, αναγκάζοντάς τον να υποχωρήσει στη Στρατονίκεια της Καρίας, τον πολιορκήσε και τον ανάγκασε να παραδοθεί. Ο Περπένας έμελλε όμως μετά τη νίκη του να πεθάνει ξαφνικά στην Πέργαμο, ώστε η δόξα αποδόθηκε στον αντικαταστάτη του Μάρκο Αυρήλιο, ο οποίος γιορτάζονταν εφεξής ως θεός στην Πέργαμο. Ο Αριστόνικος μεταφέρθηκε στη Ρώμη, όπου και εκτελέστηκε διά στραγγαλισμού στη φυλακή, το 129, κατόπιν απόφασης της Συγκλήτου<sup>3</sup>.

Αυτά ήταν, εν πολλοίς, τα «δεδομένα» στα οποία βασίστηκε η μέχρι σήμερα αξιολόγηση παράθεση του Bücher. Για την κατανόηση της επιλογής του αντίστοιχου αντικειμένου εκ μέρους του θα πρέπει να ληφθούν υπόψη τα εξής: Ο 19ος αιώνας αναπτύσσει, ιδιαίτερα στο δεύτερο μισό του, μακροθεωρίες ανάλυσης του κοινωνικού πράττειν, διαφορετικής βέβαια δυναμικής ως προς την αξιολόγηση και πρακτική σημασία των γνώσεων που μπορούν να προκύψουν από την αντίστοιχη ανάλυση, αλλά συμμεριζόμενος, κατά το μάλλον ή ήττον, την άποψη ότι η γνώση ενός κοινωνικού πλαισίου ή ενός κοινωνικού σχηματισμού εξαρτάται άμεσα από την ανάλυση και ανακατασκευή των οικονομικών και κοινωνικών δομών που αντιστοιχούν στο εν λόγω μόρφωμα. Οι στάσεις των εκάστοτε υποκειμένων ή των ανθρώπινων ομάδων ερμηνεύονται ως εκφράσεις αντικειμενικών τάσεων —όχι απαραίτητα αντιληπτών ως τέτοιων στα υποκειμενικά<sup>4</sup>— που λαμβάνουν τη μορφή αναγκαιότητας, επί μιας μεγάλης βέβαια κλίμακας, η ανασυγκρότηση της οποίας εξαρτάται από την αντίληψη του εκάστοτε μελετητή και από το γνωσιολογικό του εξοπλισμό. Αντίστροφα, οι εκάστοτε αντιλήψεις και πεποιθήσεις των ιστορικών υποκειμένων αναλύονται ως προς την «καταγωγή» τους από συγκεκριμένες υλικές διαδικασίες ή, το λιγότερο, παραδόσεις, ενώ σε κάθε περίπτωση δίνεται βάρος στην αναγκαία υψής αλληλεπίδραση μεταξύ αντικειμενικών δομών και υποκειμενικών στάσεων. Η εξέταση συγκεκριμένων οικονομικών διαδικασιών ως προϋπόθεση για την κατανόηση και εξήγηση άλλων μορφών και σφαιρών του πράττειν είναι — ιδιαίτερα για την εποχή του κειμένου του Bücher— ένα εν πολλοίς κοινό πρότυπο ανάλυσης, όχι μόνο για τους συγγραφείς που έχουν επηρεαστεί από τον Marx, αλλά και ιδιαίτερα από τα μέλη της λεγόμενης Ιστορικής Σχολής της Οικονομίας, η οποία κυριαρχεί κατά κύριο λόγο μετά τα μέσα του 19ου αιώνα στα γερμανικά πανεπιστήμια. Το πλαίσιο εξήγησης του Bücher για τις εξεγέρσεις των δούλων δεν εξαντλείται, λοιπόν, απλώς σε μια προσπάθεια εξήγησης των αντίστοιχων κοινωνικών σχέσεων ως σχέσεων μεταξύ καταπιεσμένων και καταπιεστών ή ως μια υπόθεση που πρέπει να κριθεί με πολιτικά κριτήρια, επιτυχούς ή όχι, διαχείρισης της εξουσίας από πλευράς των αριστοκρατικών στρωμάτων. Ο Bücher απομακρύνεται έτσι από την τροχιά της ιστοριογραφίας του Ranke, αλλά —σε κάποιο βαθμό—

και του Mommsen, τον οποίο όμως, όπως και κάθε άλλος συγγραφέας που ασχολείται με τη ρωμαϊκή ιστορία στο 19ο αιώνα, χρησιμοποιεί ως πηγή — ταυτιζόμενος έτσι, όχι συμπτωματικά, σε μεγάλο βαθμό με υλιστικές ερμηνείες της ιστορίας.

Πριν, όμως, παρατεθούν οι ερμηνευτικές απόπειρες του Bücher και η προσπάθεια εκ μέρους του άντλησης γενικών συμπερασμάτων από τα εν λόγω δεδομένα, θα ήταν ενδιαφέρον να ακολουθήσουμε την πορεία ερμηνείας των δεύτερων ως ιστορικών —και ταυτόχρονα «διδασκικών»— γεγονότων. Εβδομήντα χρόνια μετά τη δημοσίευση του κειμένου του Bücher, κατά το δυσοίωνα για την Ελλάδα έτος 1946, όπου έχει ήδη αρχίσει ο λεγόμενος τρίτος γύρος του εμφυλίου πολέμου, ο φιλόλογος Παναγής Λεκατσάς συγγράφει μια μελέτη με τον τίτλο *Η πολιτεία του Ήλιου. Η κοινοχτημονική επανάσταση των δούλων και προλετάρων της Μικρασίας 133-128 π.Χ.*, όπου διαπραγματεύεται τα ίδια δεδομένα με εκείνα που είχαν απασχολήσει τον Bücher στην απαρχή της συγγραφικής του σταδιοδρομίας. Την ίδια εποχή ασχολείται εκτενέστερα με τις εξεγέρσεις των δούλων στην Αρχαιότητα, όντας όμως σε θέση να δημοσιεύσει τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών του μόνο αργότερα (Λεκατσάς 1957, σελ. 14)<sup>5</sup>. Από τη σκοπιά του σημερινού αναγνώστη, είναι σημαντικό το ότι ο Λεκατσάς, όπως ομολογεί στο δεύτερο επίμετρο του προαναφερόμενου έργου του, δεν κατάφερε να γνωρίσει την εργασία του Bücher «παρά μόνον έμμεσα κατά τα σημεία που τα μεταγενέστερα βοηθήματα την πλησιάζουν. Κατ' ανάγκη όμως η διαπραγμάτευση τούτη θα στάθηκε ατελής, γιατί δεν είχε υπόψη το επιγραφικό υλικό που συγκομίζεται ύστερά της» (Λεκατσάς 1946β, σελ. 79)<sup>6</sup>. Βεβαίως, από φιλολογική-επιγραφολογική άποψη ο Λεκατσάς είχε δίκιο όσον αφορά τις ελλείψεις της έρευνας του Bücher, ιδιαίτερα ως προς την ανάλυση της μικρασιατικής εξέγερσης υπό τον Αριστόνικο. Εντούτοις, η ισχύς της παρατήρησης του Λεκατσά, όπως θα φανεί στο παρόν άρθρο, περιορίζεται στο επίπεδο των πηγών και όχι της ερμηνείας και ανακατασκευής των αντίστοιχων δεδομένων, στα οποία οι δυο συγγραφείς συγκλίνουν σε μεγάλο βαθμό. Όσον αφορά τις πηγές, αρκεί να σημειωθεί εδώ ότι και οι δυο συγγραφείς στηρίζονται, εν πρώτοις, στις παραθέσεις του Ποσειδώνιου εξ Αλαμείας (Bücher 1874, σελ. 125, Λεκατσάς 1946β, σσ. 77-78), ενώ η υπεροχή του Λεκατσά στηρίζεται στην εκ μέρους του ερμηνεία διαφόρων ρωμαϊκών και μικρασιατικών αποφάσεων και ψηφισμάτων, τα οποία, κατά πάσα πιθανότητα, δεν ήταν γνωστά την εποχή του Bücher. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ερμηνεία του της διαθήκης του Αττάλου Γ', τη σύνταξη της οποίας δεν αποδίδει, όπως προηγούμενοι συγγραφείς, στην ψυχική του αστάθεια ή στην πρόνοιά του για την ελευθερία του βασιλείου του, αλλά στο ρόλο του ως αντιπροσώπου της ολιγαρχικής παράταξης, η οποία έβλεπε στην επικράτηση της Ρώμης την καλύτερη εγγύηση για τη δική της κοινωνική θέση (Λεκατσάς 1946β, σελ. 23<sup>7</sup> — το επιχείρημα αυτό, άλλωστε, επεκτείνει ο Λεκατσάς ως γενικότερο χαρακτηριστικό ολιγαρχικής πολιτικής και στη νεωτερική εποχή, βλ. 1945β, σελ. 10).

Πιθανότατα, όμως, λόγω εκείνης της παρατήρησης του Λεκατσά και επειδή, άλλωστε, η γερμανική Ιστορική Σχολή της Οικονομίας χρεώθηκε εν συνόλω μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο το εθνικοσοσιαλιστικό φαινόμενο ως προπομπός του, η σχέση των δυο συγγραφέων, όσον αφορά την κοινή εποχή που με αντίστοιχη σκοπιμότητα παρέθεσαν, έμεινε ένα (έστω «έλασσον») ζητούμενο, το οποίο έχει τη φιλοδοξία να προσφέρει το ανά χείρας άρθρο.

Ο Λεκατσάς, έχοντας γνώση των ερμηνευτικών σχημάτων που έχουν δοκιμαστεί κατά

το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα όσον αφορά τις προκαπιταλιστικές κοινωνίες και θέτοντας, άλλωστε, τον εαυτό του από την αρχή της σταδιοδρομίας του στην πλευρά της υλιστικής ερμηνείας της ιστορίας, αναλύει τις εν λόγω διαδικασίες μέσα από τους συσχετισμούς της οικονομικής διαδικασίας που λαμβάνουν χώρα εκείνη την εποχή, ιδιαίτερα στη Σικελία. Γίνεται και εδώ λόγος για την ιδιαίτερη εξέλιξη, αφενός, των ταξικών δομών της ρωμαϊκής κοινωνίας<sup>8</sup> και, αφετέρου, της κτηνοτροφίας και μαζικής αγροκαλλιέργειας, με σκοπό την αποκόμιση κέρδους. Ο Λεκατσάς τονίζει την περιφρόνηση της εργασίας από πλευράς των ανώτερων στρωμάτων και τις συνέπειες που είχε αυτή η στάση για την πολιτική διαχείριση οικονομικών συμφερόντων<sup>9</sup>. Εφαρμόζει, δηλαδή, την υλιστική αντίληψη (ο ίδιος μιλά για «διαλεκτική ερμηνεία», 1946β, σελ. 80<sup>10</sup>) της ιστορίας για να ερμηνεύσει ένα φαινόμενο και να αντλήσει ταυτόχρονα κάποια συμπεράσματα για το ιστορικό πράττειν. Είναι, λοιπόν, σημαντικό να παρατεθεί η συγκρότηση του ιστορικού αντικειμένου από τους δυο συγγραφείς και η απόπειρα από πλευράς τους άντλησης κάποιων «γενικών» γνώσεων, δηλαδή γενικότερων από το εύρος της ιστορικότητας που επιβάλλεται αναγκαστικά από την υφή των γεγονότων.

### **1. Μια όψη της αρχαίας οικονομίας**

Το φαινόμενο της μαζικής χρήσης δούλων κατά την αγροτική οικονομία της Αρχαιότητας αποτελεί, σύμφωνα με τη σύγχρονη έρευνα, ένα «φαινόμενο χρονικά και γεωγραφικά περιορισμένο» (Κυρτάτας 1987, σελ. 49). Εντούτοις, δεν είναι τυχαίο ότι εκεί όπου έλαβε χώρα, έδειξε μετά από λίγο διάστημα και τα όρια της δομής της αρχαίας, κατά βάση αγροτικής, οικονομίας. Η γερμανική κοινωνικο-επιστημονική διανόηση του 19ου αιώνα γνώριζε καλά την ειδοποιό διαφορά μεταξύ της προσωπικής σχέσης δούλου και δεσπότη και της απρόσωπης σχέσης εκμετάλλευσης μεταξύ πολλών δούλων και ενός ιδιοκτήτη, είτε εδάφους είτε ανθρώπων είτε και των δύο. Ήδη στον Pufendorf βρίσκεται —και μάλιστα ως βάση θεωρητικοποίησης προς εισαγωγή ιδιόμορφων κοινωνικών συμβολαίων— η αντίληψη της προσωπικής σχέσης μεταξύ «οικοδεσπότη» και όλων των υπόλοιπων μελών του οίκου του, που υποτάσσονται στη βούλησή του, ευρισκόμενα εντούτοις σε άμεση προσωπική σχέση μαζί του. Ο Rodbertus, το 19ο αιώνα, θα περιγράψει την οικονομία του αρχαίου «οίκου» (Oikewirtschaft), και η περιγραφή του θα αποτελέσει ένα, ιδιάζον στη γερμανική διανόηση, θεωρητικό πλαίσιο ανάπτυξης επιχειρημάτων, τα οποία αξιώνουν ισχύ και για τη νεωτερική οικονομία της αγοράς. Την αντιπαραθεση μεταξύ «προσωπικών» και «απρόσωπων» σχέσεων ανάμεσα σε οικονομικούς φορείς θα επεξεργαστεί μεταξύ άλλων και ο Gustav Schmoller, διατυπώνοντας πλέον θεωρητικά σχήματα ερμηνείας του οικονομικού πράττειν συγκροτημένα ως προς τις σχέσεις των οικονομικά δρώντων μεταξύ τους, τον προσορισμό της παραγωγής (αυτοκατανάλωση/ικανοποίηση αναγκών — πώληση στην αγορά/αποκόμιση κέρδους), το μέγεθος της τελευταίας κ.λπ. Το δίπολο των «προσωπικών» και «απρόσωπων» σχέσεων της κοινοτικής και κοινωνικής/αγοραίας οικονομίας θα αποκτήσει, τέλος, μια ολοκληρωμένη μορφή στα κείμενα του Max Weber, αναγόμενη σε απομακρυσμένους από την καθαυτό ιστορία ιδεότυπους.

Για τον Bücher, ο οποίος ωριμάζει πνευματικά μέσα στο πλαίσιο αυτών των συζητήσεων, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, αφενός, η ερμηνεία ενός κοινωνικού φαινομένου ανάγεται στην ερμηνεία των δεσμευτικών σχέσεων που αναπτύσσονται κατά την υλική παραγωγή του και ότι, αφετέρου, η ιδιαιτερότητα ενός ιστορικού φαινομένου θα πρέπει να αναφέρεται στον τρόπο διαπλοκής συγκεκριμένων αιτιών ή στην απουσία κάποιων άλλων, αλλά εντούτοις δεν εξαντλεί, αυτή μόνο, το σκοποθετικό ορίζοντα του εκάστοτε ιστοριογράφου. Η σχέση γενικότητας και ιδιαιτερότητας είναι ένα πρόβλημα που απασχολεί με έντονο τρόπο τη γερμανική διάνοηση του 19ου αιώνα, αποτελώντας στον πυρήνα της κληρονομιά των ενασχολήσεων του γερμανικού ιδεαλισμού. Ο Bücher ξεκινά να παραθέσει ένα «από τα σημαντικότερα και γενικότερα κοινωνικά κινήματα όλης της Αρχαιότητας» (1874, σελ. 99), αναφερόμενος άμεσα στις οικονομικές σχέσεις της περιόδου που θέλει να ερευνήσει. Η μαζική χρήση δούλων στις φυτείες και την κτηνοτροφία που παρατηρείται μετά την επικράτηση της ρωμαϊκής δύναμης είναι βέβαια παράλληλη με ανακατατάξεις στην εσωτερική ταξική δομή της ρωμαϊκής πολιτείας, καθώς πλέον η κύρια κοινωνική αντιπαράθεση δεν λαμβάνει το χαρακτήρα της σύγκρουσης μεταξύ αποκλεισμένων από την πολιτική πληθείων ενάντια στα αριστοκρατικά στρώματα, αλλά αναπτύσσεται περισσότερο στη βάση εισοδηματικών διαφορών, οι οποίες διέπονται από προϊούσα ανισότητα. Η βάση συσσώρευσης πλούτου είναι η μαζική αγροκαλλιέργεια (φυτείες) και η μαζική κτηνοτροφία, η οποία αποκλείει πλέον μια προσωπική σχέση των δούλων με το δεσπότη που χαρακτήριζε, εντούτοις παλαιότερα, σε μεγάλο βαθμό μόνο τη σχέση των «οικετών» προς το δεσπότη τους, ενώ ήδη στην κλασική ελληνική Αρχαιότητα υπάρχει «μαζική» χρήση δούλων στα ορυχεία. Εντούτοις, στο παρόν στάδιο της αρχαίας οικονομίας, όπου οι δυνατότητες συσσώρευσης συμπίπτουν με τη δυνατότητα απόκτησης περαιτέρω εδαφών, αφενός, και συνεχούς εφοδιασμού με δούλους, αφετέρου, η εκμετάλλευση της δουλικής εργασίας υπερβαίνει, θα έλεγε κανείς με τακτικό ρυθμό, τα βιολογικά όρια της τελευταίας, καθιστώντας έτσι απαραίτητο το νέο εφοδιασμό με υπόδουλες εργατικές δυνάμεις.

Τόσο ο Bücher όσο και ο Λεκατσάς γνωρίζουν πολύ καλά τη σημασία αυτής της κατάστασης, τόσο για τις αντιθέσεις που προκαλεί (ως ταξικά προσδιορισμένη πηγή εισοδήματος) ανάμεσα στους ρωμαίους πολίτες, όσο και για τις συνθήκες εργασίας στη Σικελία<sup>11</sup>. Ο Bücher τονίζει ότι η αρχαία ιστορία δεν θα πρέπει να ερμηνευτεί αποκλειστικά μέσα από το ζεύγος των εννοιών ελεύθερος και δούλος, αλλά ότι θα πρέπει να γίνει σαφής διαφοροποίηση μεταξύ των ιδίων των ελεύθερων, όσον αφορά τις εισοδηματικές/οικονομικές τους διαφορές αλλά και τη δυνατότητα του κάθε στρώματος για πολιτική παρέμβαση<sup>12</sup>. Στο πλαίσιο του ρωμαϊκού πολιτεύματος για την αντίστοιχη περίοδο, οι δούλοι δεν παίζουν βέβαια έναν ουσιαστικό ρόλο, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι είναι απόντες — με μια ιδιαίτερη έννοια. Η πολύχρονη διαμάχη μεταξύ ακτημόνων ή έστω φτωχών αγροτών και μεγαλοακτημόνων (αριστοκρατών ή μη), η οποία θα φτάσει στην κορύφωσή της με το κίνημα των Γράκχων (και το οποίο, ως ενδοπολιτικό πρόβλημα, ελκύει την προσοχή του Mommsen), έχει μεν ως κυριότερο αντικείμενο την ανοδιανομή των δημόσιων γαιών που κατακτούνται κατά τους επεκτατικούς πολέμους, αλλά διατηρείται σε μια συγκεκριμένη δυναμική μόνο στη βάση της ιδιοκτησίας του πλεονάσματος που παράγεται από την (στην περίπτωση αυτή, υποδουλωμένη) εργασία με τη μορφή της παραγωγής δημητριακών και τη

διανομή του στους ακτήμονες που συρρέουν στην πρωτεύουσα. Η μαζική δουλική εργασία, οι φορείς της οποίας είναι αποκλεισμένοι από τη νομικοπολιτική «επιφάνεια» της ρωμαϊκής κοινωνίας, προσφέρει τα «καύσιμα» για τη διατήρηση της ταξικής αντιπαράθεσης σε μια συγκεκριμένη δυναμική, όσον αφορά την περίοδο που σχολιάζεται εδώ. Ταυτόχρονα, η ίδια η ύπαρξη της δεσμευμένης εργασίας συγκροτεί —κατά τον Λεκατσά— τα όρια του ορθοπρακτικού ορίζοντα κατά τους κοινωνικούς αγώνες, πράγμα το οποίο διαφαίνεται ιδιαίτερα στις πολιτειακές μεταλλαγές που διατρέχουν την ιστορία του αρχαίου κόσμου (Λεκατσάς 1945β, σελ. 14).

Η δυναμική της συσσώρευσης πλούτου και της εξασφάλισης προσόδου από πλευράς των μεγαλογαιοκτημόνων ενισχύει, εν πρώτοις, την κτηνοτροφία. Τόσο ο Bücher όσο και ο Λεκατσάς είναι σαφείς στο σημείο αυτό:

«Είναι εύκολο να φανταστεί κανείς ότι το κεφάλαιο δεν θα δίσταζε να εξασφαλίσει για τον εαυτό του αυτές τις ευνοϊκές [για την κτηνοτροφία] φυσικές συνθήκες. Μπορούσε, άλλωστε, να συμμετέχει στην εκμετάλλευση με διπλό τρόπο: αφενός, με τη μίσθωση του δικαιώματος βοσκής, το οποίο εκτιμούσε το κράτος σύμφωνα με τον αριθμό των κοπαδιών, και, αφετέρου, μέσα από τη μαζική κτηνοτροφία καθαυτή. Αυτή η τελευταία άρχισε όμως να γίνεται όλο και προτιμότερη, τόσο διότι στέκει εκ του φυσικού της εγγύτερα από οποιαδήποτε άλλη στην καθαρή χρήση του κεφαλαίου, όσο και γιατί η πρόσδοός της υπερέβαινε την πρόσοδο της καλλιέργειας δημητριακών, και μάλιστα τόσο περισσότερο όσο οι τιμές των τελευταίων κρατιούνταν χαμηλές λόγω της εξαναγκαστικής εισαγωγής των δημητριακών της περιφέρειας στην Ιταλία προς όφελος του προλεταριάτου» (Bücher 1874, σελ. 117).

Ο δε Λεκατσάς παρατηρεί:

«Έτσι όμως οι ευγενείς, οι πλούσιοι από τ' αξιώματα κι από την εκμετάλλευση των επαρχιών, οι ύπατοι, οι ανθύπατοι, οι πραιτορες, οι εκμισθωτές των φόρων κ' οι ταμίες, όλα τα μέλη, οι εκπρόσωποι και τα όργανα της ολιγαρχικής παράταξης, βρίσκοντας πως πιο καλή τοποθέτηση του αιματωμένου τους πλούτου ήταν η συγκέντρωση της γης, είχαν στα χέρια τους όλα τα μέσα να το καταφέρουν. Με το χρυσάφι, με τις απειλές, με τις πλαστογραφίες, με τους εκβιασμούς εκτόπιζαν τους γείτονες από τα κοντινά τους χτήματα, τα ενσωμάτωναν στα δικά τους διαδοχικά και σχηματίζανε τ' απέραντα αγροκτήματα, τα "λατιφούντια" όπως τα λέγαν (...) Σε τέτοια όμως απέραντα αγροκτήματα πιο ανέξοδη και πιο αποδοτική φανερωνόταν η κτηνοτροφία παρά η πολύμοχτη κι αβέβαιη καλλιέργεια κι ασύμφορη δουλειά του ελεύτερου πολίτη» (Λεκατσάς 1946β, σελ. 17 — 1957, σελ. 64).

Οι δομές της ιδιοκτησίας και οι συνθήκες παραγωγής στην αγροτική οικονομία, οι οποίες πλέον παίζουν ένα βαρύνοντα ρόλο στη συνολικότερη οικονομική και, κατ' επέκταση, στην κοινωνική δομή, είναι αυτές που θα αποτελέσουν τη βάση για την εξέγερση των δούλων στη Σικελία υπό τον Εύνου. Με τον παραμερισμό της άμεσης προσωπικής χροιάς της σχέσης δούλου-δεσπότη, αυτό που, αντιστρόφως, καθίσταται άμεσο εποπτικό και εμπειρικό βίωμα είναι η γυμνή σχέση της εκμετάλλευσης —με άλλα λόγια, η «αποκάλυψη» του εσώτερου πυρήνα της δουλείας. Το ενδιαφέρον, που εκφράζεται και από τους δυο συγγραφείς που εξετάζονται εδώ, είναι η συνειδητοποίηση από πλευράς των δούλων των συν-

θηκών αυτών και, αφετέρου, πράγμα που συμβαίνει ως τότε για πρώτη φορά στην αρχαία ιστορία, η απόπειρα, «ουτοπική» ή μη, εκ μέρους τους θεμελίωσης ενός πολιτεύματος μέσα από επαναστατικές διαδικασίες.

## **2. Η θρησκευτική συνείδηση ως μορφή (πρωταρχικής) πολιτικής συνείδησης: Ουτοπία και εργασία**

Δεν είναι συμπτωματικό ότι και οι δυο συγγραφείς τονίζουν, αφενός, την από τους υπόλοιπους δούλους αποδεκτή ιδιότητα του Εύνου ως μάντη και την επίκληση του Αριστόνικου της πολιτείας του θεού Ήλιου προς τα πλήθη των δούλων της Μικράς Ασίας. Ο Εύνους είναι από τους πρώτους χαρακτήρες της αρχαίας ιστορίας ο οποίος λαμβάνει τις διαστάσεις του Σωτήρα (Μεσσία) και του απελευθερωτή από τα δεινά απέναντι σε ταλαιπωρημένες μάζες, χωρίς να θέτει κριτήρια εσωτερικού τους διαχωρισμού αλλά, πολύ περισσότερο, αίροντας τα εμπόδια που τίθενται από τις δεδομένες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες. Ο Bücher επιχειρεί μια ερμηνεία του φαινομένου αυτού, υποθέτοντας ότι η ιδέα του Μεσσία, η οποία καλλιεργείτο εκείνη την εποχή (περίπου ενάμιση αιώνα πριν τη γέννηση του Χριστού) από τους Ιουδαίους, θα πρέπει να επηρέασε, μέσω της εμπορικής επαφής, το συριακό λαό και άρα τον Εύνου, ο οποίος και επικαλέστηκε αυτόν το ρόλο απευθυνόμενος στους πόθους των υπόλοιπων σικελικών δούλων. «(...) Σε λίγο», σημειώνει ο Λεκατσάς, σχολιάζοντας το τέλος της σικελικής εξέγερσης (1957, σελ. 79), «θα φανούν στα μέρη της πατρίδας του [του Εύνου, Θ.Γ.] οι Ιουδαίοι επαναστάτες, ο Θευδάς, ο Γαυλωνίτης, ο Βαρ-Κοχεβά. Οι τοτινοί, μη σώνοντας το νόημα των περιστατικών, κοιτάζανε, σαν αποστήσαν τους σταυρούς, να τον πομπέψουν. Δε σώνανε να βαθιολογιστούν τον φλογερό συνεπαρμό που μυστικίζονταν οι σκλάβοι της Ανατολής, ακαρτερώντας το Μεσσία. Μιαν ώρα του μαρτυρεμένου τούτου κόσμου πρόβαλε μεσσίας ο Εύνους ο θεοκρουσμένος». Η παρουσία του Εύνου ως ενός φορέα μηνύματος απελευθέρωσης έπαιξε σημαντικό ρόλο στην οργάνωση και καθοδήγηση της δουλικής εξέγερσης. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι και στις υπόλοιπες δουλικές εξεγέρσεις που έλαβαν χώρα μετά από λίγες δεκαετίες εκ νέου στη Σικελία και την Ιταλία, οι αρχηγοί τους έλαβαν και πάλι τις διαστάσεις του προφήτη-λυτρωτή (Bücher 1874, σελ. 152). Η δε περίπτωση του Αριστόνικου είναι κάπως πολυπλοκότερη.

Ο Λεκατσάς —υπερβαίνοντας στο σημείο αυτό τις αναλύσεις του Bücher, ως προς τις πληροφορίες που παρέχει— αναφέρει τον Ιαμβούλο ως έναν από τους προωθητές της ουτοπικής αντίληψης μιας πολιτείας του Ήλιου<sup>13</sup>, η οποία αντίληψη είναι διαδεδομένη κατά τα ελληνιστικά χρόνια της παρακμής της αρχαίας πόλης και της επέκτασης των πολιτικών/εξουσιαστικών δομών σε ευρύτερες περιοχές. Η ουτοπική αντίληψη της ισόνομης πολιτείας, η οποία έχει διαφορετικές μορφές ανάλογα με τους αξιολογικούς στόχους του εκάστοτε συγγραφέα, είναι μια σκέψη η οποία διατρέχει όλη την Αρχαιότητα, ιδιαίτερα από τη στιγμή που αναπτύσσεται ο εργασιακός καταμερισμός, άρα θεμελιώνεται η ιδιοκτησία ως πλαίσιο του οικονομικού πράττειν, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη άνισων εισοδηματικών δομών εντός της πόλης αρχικά και εντός των ελληνιστικών βασιλείων και της ρωμαϊκής επικρατείας ακολούθως. Η αναφορά σε ένα ειρηνικό, ισόνομο και ιδιαίτερα μη χαρακτηρι-

ζόμενο από σχέσεις χρηματικής οικονομίας παρελθόν είναι αυτή που δίνει, ενίοτε, στις εκάστοτε ουτοπικές κατασκευές έναν ιδιάζοντα «συντηρητικό» χαρακτήρα, ο οποίος παίρνει τη μορφή πολύπλευρης κριτικής στις προηγμένες οικονομικές σχέσεις, π.χ., στο έργο του Πλάτωνα. Η στωική φιλοσοφία, η οποία αναπτύσσεται, άλλωστε, σε μια περίοδο παρακμής των κλασικών πλαισίων της αρχαίας πόλης, θα τονίσει τα αρνητικά στοιχεία της νέας οικονομικής κατάστασης και θα προωθήσει, ιδιαίτερα στα πρώτα της στάδια (Λεκατοσάς 1946β, σελ. 39), το ιδεώδες της ισόνομης και ελεύθερης πολιτείας. Δεν είναι, λοιπόν, συμπτωματικό το ότι ένας από τους δυο δασκάλους του Τιβέριου Γράχχου, ο στωικός φιλόσοφος Βλόσσιος από την Κύμη, εγκαταλείπει τη Ρώμη, δραπετεύοντας από τη φυλακή, μετά τη δολοφονία του κοινωνικού μεταρρυθμιστή και μαθητή του, και εμφανίζεται στο πλευρό του Αριστόνικου, αποτελώντας, θα λέγαμε, το «θεωρητικό» του κινήματος για τη «θεμελίωση» της Ηλιοπολιτείας. Όσο κι αν μπορεί να αμφιβάλλει κανείς πλέον σήμερα για τη δυνατότητα επιτυχίας του εγχειρήματος των Αριστόνικου και Βλόσσιου<sup>14</sup>, γεγονός είναι ότι η επίκληση της πολιτείας του Ήλιου κινητοποίησε πλήθη δούλων και ελεύθερων ακτημόνων προς άρση των σύγχρονών τους ιδιοκτησιακών ανισοτήτων. Μη έχοντας άλλο πρότυπο, οι δούλοι αποπειρώνται την καταστροφή της καθεστηκυίας τάξης και αντλούν πολιτειακά πρότυπα από πρώιμες ουτοπίες θρησκευτικού χαρακτήρα, οι οποίες είναι διαδεδομένες ανάμεσα στα κατώτερα στρώματα κατά τους ελληνιστικούς χρόνους<sup>15</sup>. Στο βαθμό, λοιπόν, που η επαναστατική συνείδηση των συγκεκριμένων κινήματων, ως απόπειρα άρσης της ιδιοκτησίας, τείνει να λάβει τις διαστάσεις συνείδησης γενικού ιδεώδους, βρίσκει την απαιτούμενη γενικότητα σε πρώιμη θρησκευτική πίστη, η οποία μεταπλάθεται εδώ, με τις συγκεκριμένες συνθήκες παραγωγής, σε πολιτικό όραμα. Δεν είναι ίσως συμπτωματικό ότι, σε αντιπαράθεση με την πίστη στον Ήλιο (αρσενικό θεό), οι αλιγαρχικές παρατάξεις της Μικράς Ασίας στρέφονται προς γυναικείες θεότητες (Σώτειρα Άρτεμη, Λευκοφρυγή Άρτεμη, Εκάτη, Αθηνά) για να βρουν «μεταφυσική» υποστήριξη στον αγώνα τους ενάντια στον Αριστόνικο (Λεκατοσάς 1957, σελ. 126). Όσον αφορά την ερμηνευτική απόπειρα του Bücher, σε συνδυασμό με την επίκληση του θεού Ήλιου από τον Αριστόνικο, αυτή αναφέρεται στο θεό των Σύρων Άνταντ, ο οποίος (αντιστοιχώντας στον τρόπο άσκησης της εξουσίας από τις ανατολικές βασιλείες), μαζί με την Αταργάτη, αποτελεί τη μεγαλύτερη δύναμη επί γης. Η σημασία της θρησκείας του Άνταντ, την οποία είχαν χρησιμοποιήσει οι Σελευκίδες για να νομιμοποιήσουν τη δική τους πλέον βασιλεία, δεν βρίσκεται, κατά Bücher, τόσο στον εκστασιαστικό τρόπο λατρείας του, αλλά στο γεγονός ότι ο θεός θεωρεί κάθε πιστό του με ισότιμο τρόπο (Bücher 1874, σσ. 169-170).

Για τον Bücher, δεν υπάρχει άλλωστε αμφιβολία ότι τα δρώμενα των δουλικών εξεγέρσεων που περιγράφει αποτελούν ένα πρώτο στάδιο για τη διαμόρφωση μιας γενικότερης κοινωνικής συνείδησης, η οποία ενεργοποιείται σε καιρούς κρίσης:

«Στις εξεγέρσεις των δούλων... η παραγωγική δύναμη της αρχαίας οικονομίας, την οποία διαχειριζόταν το κεφάλαιο σαν ένα νεκρό μηχανισμό, αποκτά ξαφνικά ζωή και βούληση και συνείδηση της σημασίας της. Καθώς οι δούλοι δεν είχαν ούτε προηγούμενα σημεία αναφοράς στην ιστορία, ούτε ένα τυπικό δικαίωκό πλαίσιο κάτω από τα πόδια τους, έπρεπε ήδη εκ των προτέρων να ξεκινήσουν με την ανατροπή καθετί υπάρχοντος. Το σημαντικότερο γι' αυτούς ήταν, καταρχήν, να πολεμήσουν για το ανώτατο ανθρώπινο δικαίωμα, την ατομική ελευθε-

ρία, και κατόπιν να θεμελιώσουν μια κρατική οργάνωση σε μια νέα δικαιοσύνη βάση, η οποία θα τους εγγυόταν την οικονομική ελευθερία και αυτονομία. Αυτό οδήγησε στη σημαντικότερη πρόταση, η οποία, καταρχήν, παρουσιάζεται ως μια νέα λύτρωση στην αρχαία ιστορία και την οποία αργότερα επανέλαβε με τέτοια έμφαση ο Χριστιανισμός, ότι η *εργασία* δίνει ένα δικαίωμα για τη συμμετοχή στα αγαθά της ζωής. [Οι δούλοι] τίθενται, ως εκ τούτου, σε εκ διαμέτρου αντίθετη θέση προς την έννοια του πολίτη, που διαμορφώθηκε από τους Έλληνες και η οποία, κατ' ουσίαν, δεν περιλαμβάνει τίποτε άλλο εκτός από τον ιδιοκτήτη που δεν εργάζεται και θέλει να διοικεί αποκλειστικά στο κράτος λόγω της ιδιοκτησίας του. Γι' αυτόν το λόγο ο αγώνας απελευθέρωσης των δούλων είναι ταυτόχρονα και ένας πόλεμος εξολόθρευσης της κατέχουσας τάξης. Το ελεύθερο προλεταριάτο, το οποίο βλέπει τον εαυτό του να αδικείται από την ίδια δύναμη, συμμαχεί μαζί τους τόσο στη Σικελία όσο και στη Μικρά Ασία» (Bücher 1874, σσ. 176-177· τονισμοί στο πρωτότυπο).

Η θρησκευτική συνείδηση των δούλων και ο πρακτικός της αναπροσανατολισμός κατά τις δουλικάς εξεγέρσεις προς την «πραγμάτωση» μιας κοινωνικής οργάνωσης μέσα από την άρση μιας άλλης παίζει, λοιπόν, καθοριστικό ρόλο στην ανάλυση και των δυο συγγραφέων. Είναι σημαντικό εδώ ότι τα ιστορικά δρώμενα δεν εξηγούνται ως προερχόμενα από συνειδησιακές καταστάσεις των υποκειμένων· αυτή είναι μια επιμέρους εξήγηση, η οποία αφορά τη μορφολογία και, ίσως, αυτοκατανόηση του πράττειν. Αντίθετα, η αναγκαιότητα διαμόρφωσης ενός συγκεκριμένου περιεχομένου της συνείδησης, στην περίπτωση αυτή της επαναστατικής, εξηγείται με αναφορά σε αντικειμενικές συνθήκες υλικής παραγωγής του κοινωνικού βίου. Ο ερευνητής της ιστορίας, ανακατασκευάζοντας το προς μελέτη αντικείμενο, υπερβαίνει τον ορίζοντα των δρώντων υποκειμένων και θέτει στο ερμηνευτικό προσκήνιο τις αντικειμενικές συνθήκες καθορισμού του πράττειν. Μ' αυτή την παράθεση αναδεικνύεται όμως, εν μέρει, και η συγκεκριμένη σκοπιά του συγγραφέα, που δεν λείπει, όπως θα δούμε, ούτε από τον Λεκατσά, και η οποία συνδυάζεται άμεσα, αφενός, με μεθοδολογικές προκειμένες κατά την ανάλυση του ιστορικού αντικειμένου και, αφετέρου, με το κανονιστικό πλαίσιο ανάπτυξης του ιστορικού λόγου.

### **3. Η συγκρότηση του ιστορικού αντικειμένου ως αντικειμένου διδαχής**

«Στο βαθμό που παρέθεσα εδώ την πρώτη σικελική εργατική εξέγερση [Arbeiteraufstand], καθοδηγμένος από τις πηγές και με όσο το δυνατόν πληρέστερη χρήση τους, αυτό συνέβη υπό την προϋπόθεση ότι σ' αυτή την περίπτωση κάθε λεπτομέρεια αξίζει προσοχή ως μια συμβολή στη φυσική ιστορία των κοινωνικών επαναστάσεων» (Bücher 1874, σελ. 149).

Με αυτή του τη ρήση ο Karl Bücher έδινε το, για την εποχή του ταυτόχρονα και κανονιστικό, μεθοδολογικό σήμα της θέσης από την οποία είχε χωρήσει για την εν λόγω έρευνα. Η αντίληψη μιας *φυσικής* ιστορίας της κοινωνίας έχει τις μεν απαρχές της στον Pufendorf, αλλά αναπτύσσεται ως ιδιαίτερη αντίληψη της ιστορίας από τη σκαυτική ιστορική σχολή, βρίσκοντας μία εν πολλοίς ολοκληρωμένη έκφραση στο έργο του Adam Smith, όσον αφορά την οικονομική θεωρία, και διευρυνόμενη κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα από τη γερμανική διάνοηση στα πλαίσια γενικότερης πολιτισμικής ιστορίας.

Η φυσική ιστορία ενός φαινομένου δεν αφορά απλώς την αφήγηση της αποκλειστικά ιστορικής του γέννησης και εξέλιξης, αλλά αποπειράται, μέσα από επανειλημμένες αναγνώσεις του ιστορικού γίνεσθαι και εφοδιασμένη με συγκεκριμένο εννοιολογικό εξοπλισμό (π.χ. τον εργασιακό καταμερισμό ως πλαίσιο αναγκών, συμπληρωματικών αλλά και ανταγωνιστικών σχέσεων εντός της κοινωνίας), να παραθέσει σε ένα, ανώτερο από το καθαυτό ιστορικό, επίπεδο την ανάπτυξη των «εσωτερικών», δηλαδή εν πολλοίς εχόντων λογική χροιά, «στιγμών» οι οποίες παρουσιάζουν τις αντίστοιχες δυναμικές τους (η θεωρητική σύνοψη των οποίων καταλήγει στην εννοιολόγηση του αντίστοιχου φαινομένου) εντός του χώρου της ανθρώπινης ιστορίας. Η αντίληψη αυτή περί της θεωρητικής συγκρότησης ενός αντικειμένου —ή, μάλλον, του συγκεκριμένου αντικειμένου «αστική κοινωνία»— ανάγεται στις φυσικοδικαιικές κατασκευές του 17ου αιώνα, τις οποίες όμως (ιδιαίτερα μέσα από τους συγγραφείς της σκωτικής ιστορικής σχολής) προσπαθεί να αναπροσδιορίσει ως προς τους συγχροτησιακούς της όρους εντός μιας τελεολογικά προσδιορισμένης χρονικότητας. Η μοναδικότητα (ενός φαινομένου) ανάγεται στο συγκεκριμένο συνδυασμό, αφενός, σταθερών ιδιοτήτων της ανθρώπινης φύσης και, αφετέρου, γενικών αιτιών επίδρασης πάνω σ' αυτή τη φύση (Medick 1973, σσ. 151-152). Η φυσική ιστορία ενός φαινομένου είναι, λοιπόν, η παράθεση της φύσης ενός φαινομένου, η οποία μετέχει περισσότερο της υποθετικής πλέον χροιάς, παρά απλώς της απόπειρας ερμηνείας ενός συγκεκριμένου —και στη μοναδικότητά του μη γενικεύσιμου— ιστορικού φαινομένου. Πρόκειται, λοιπόν, κατ' ουσίαν για την οιονεί θεμελίωση μιας ιστορικής οντολογίας, από την οποία προκύπτουν σαφώς προβλήματα ορθοπρακτικού προσδιορισμού σε επίπεδο συγκεκριμένων θεσμών, αλλά και συνολικής κοινωνίας. Η ανάδειξη των λεπτομερειών ενός ιστορικού φαινομένου ως συμβολή στη φυσική ιστορία των κοινωνικών επαναστάσεων σήμαινε από πλευράς του Bücher ότι, έχοντας υποδείξει στο συγκεκριμένο φαινόμενο κάποιες δυναμικές που το συγκρότησαν, είχε αποπειραθεί να δείξει κάποιες στιγμές που συγκροτούν το επαναστατικό πράττειν ως τέτοιο και ιδιαίτερα στη σχέση του προς την εξέλιξη της αστικής κοινωνίας. Η συγκρότηση ενός φαινομένου στο θεωρητικό επίπεδο, κατόπιν ανάδειξης των συγχροτησιακών ή, τουλάχιστον, χαρακτηριστικών του δομών, ήταν ένας από τους κυριότερους στόχους του Bücher, ο οποίος δεν είχε αμφιβολία για τη μεθοδολογική συγκρότηση του αντικειμένου:

«Οι πρωταρχικές φάσεις των κοινωνικών κινημάτων έχουν συχνά μια τυπική μορφή, η οποία είναι παρούσα σε όλες τις υπόλοιπες εκρήξεις με όλες τις λεπτομέρειές της, διότι εν πάση περιπτώσει οι στοιχειώδεις αντιθέσεις που αντιπαρατίθενται εδώ μεταβάλλονται σε πολύ μικρό βαθμό από τις τοπικές ή χρονικές ιδιαιτερότητες» (Bücher 1874, σελ. 119).

Ωριμάζοντας πνευματικά στη Γερμανία του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, ο Bücher έμελλε να καταστεί ένας από τους τυπικότερους, αλλά ταυτόχρονα και ριζοσπαστικότερους, αντιπροσώπους της Ιστορικής Σχολής της Οικονομίας, προσεγγίζοντας όσο λίγοι σύγχρονοί του τις αντίστοιχες κοινωνικοθεωρητικές κατασκευές του Karl Marx. Εφαρμόζοντας, λοιπόν, το μεθοδολογικό σχήμα της «φυσικής ιστορίας», ο Bücher μπορούσε να επισημάνει διαδικασίες στη νεότερη εποχή οι οποίες προσομοιάζαν στις συνθήκες, ή καλύτερα στη δυναμική των συνθηκών, τις οποίες είχε περιγράψει στη σικελική οικονομία του

δεύτερου προχριστιανικού αιώνα. Η ενίσχυση της μαζικής κτηνοτροφίας και η αντίστοιχη διαρύθμιση της γαιοκτησίας προς όφελός της μπορούσε, λοιπόν, να αποτελέσει μια στιγμή της ουσιαστικής (άλλως φυσικής) ανάπτυξης της κεφαλαιακής συσσώρευσης όπως ακριβώς, σύμφωνα με μια υπόδειξη του Bücher, είχε γίνει το 16ο αιώνα στην αγγλική ύπαιθρο με τις περιφράξεις, όπου, σύμφωνα με τη γνώμη του Thomas More, τα αρνιά «εμφάνισαν μια λυσσαλέα όρεξη και γίνανε ανθρωποφάγα» (More 1984, σελ. 32), ακριβώς όπως, κατ' αναλογία, τα τεράστια ρωμαϊκά κοπάδια απαιτούσαν για την αναπαραγωγή τους την «ανάλωση» αναρίθμητων δούλων. Ο Bücher δεν υπερασπίζει, εντούτοις, όπως θα φαινόταν σε μια πρώτη ανάγνωση του επιχειρηματός του, την αντίληψη ότι η βασική δυναμική του ιστορικού πράττειν είναι η επανάληψή του, όπως σε μεγάλο βαθμό υποστήριζε ο Wilhelm Roscher. Η αντίληψή του περί ιστορικής αναγκαιότητας δεν έχει νομοτελειακό χαρακτήρα φυσικοεπιστημονικής ισχύος, αλλά τέμνεται από την ηθική αντίληψη του πράττειν που συνάγεται από τις εκάστοτε περιορισμένες, χαρακτηριστικές αναγκαιότητες συγκεκριμένων φαινομένων, τα οποία όμως μπορεί να στραφούν προς ορισμένους ηθικούς (και συλλογικούς) στόχους που έχουν τεθεί από τους φορείς του πράττειν. Η ιστορική αντίληψη του Bücher κινείται στα πλαίσια μιας αντίληψης της προόδου, η οποία όμως, ακριβώς λόγω της προηγμένης χρονικότητας μέσα στην οποία σχηματίζεται (αστική κοινωνία στα τέλη του 19ου αιώνα), πρέπει να λαμβάνει συνεχώς υπόψη της τις, ώριμες πλέον, δομικές αιτίες κοινωνικής σύγκρουσης. Η ιστορικότητα του αντικειμένου προσδιορίζεται εδώ ως προς τους όρους οιονεί αυτοκατανόησης του πράττειν στη διπλή κατεύθυνση, αφενός, της ανακάλυψης της «βάσης» του πράττειν ως κοινωνικά δεσμευμένη αλληλεπίδραση και, αφετέρου, της αντίληψης δυναμικής του πράττειν που διευρύνεται παράλληλα με την ιστορική γνώση. Ο ύστατος στόχος της ιστορικής εργασίας του Bücher, ο οποίος δεν έπαψε κατά τη συγγραφική του δραστηριότητα να συμμερίζεται την άποψη του Διαφωτισμού περί συμμετοχής όλων των κοινωνιών στα αγαθά του πολιτισμού και προώθησης του πράττειν από τα «πάθη» στον «ορθό Λόγο», είναι λοιπόν ένας διδακτικός. Παραθέτοντας τα ιστορικά δεδομένα με ένα συγκεκριμένο τρόπο —ο οποίος, σημειωτέον, δεν διαστρεβλώνει τις πηγές, αλλά τις ανακατασκευάζει μέσα από ένα ιδιαίτερο μεθοδολογικό πλαίσιο—, ο Bücher απευθύνεται στην εποχή του με πρόθεση διδακτική, πράγμα που ερμηνεύτηκε με διαφορετικά αισθήματα από τον κοινωνικό περίγυρό του:

«Ήδη ο τίτλος του κειμένου μου, που δημοσιεύθηκε το 1874, “Οι εξεγέρσεις των ανελεύθερων εργατών”, ήταν αρκετά ανησυχητικός. Επιπλέον είχα προσχωρήσει στους σοσιαλιστές —από— καθέδρας και επίσης έγραφα άρθρα για μια δημοκρατική εφημερίδα, πράγμα το οποίο δεν μπορούσε να παραμείνει κρυφό για πολύ καιρό. Σοσιαλιστής και δημοκράτης μας κάνουν σοσιαλδημοκράτη. Κάτω απ’ αυτή την κατηγορία συνέχισα να υπάρχω στο σχολείο κατά τη διάρκεια της υπόλοιπης εργασίας μου εκεί» (Bücher 1919, σελ. 194· οι τονισμοί στο πρωτότυπο<sup>16</sup>).

Για τον Λεκατσά, δεν υπάρχει αμφιβολία για το ιδιαίτερο περιεχόμενο της ιστορικής ανάλυσης που επιχειρεί, καθώς και για τη διδακτική του πρόθεση (Κυριτάτας 1996, σελ. 73· Μπιργάλιας 1996, σελ. 79). Ήδη στον πρόλογο του 1946, η θέση του αξιολογούντος ιστορικού παρατίθεται με απλότητα:

«Άγνωστη ή ασυνάρτητα το περισσότερο γνωστή και σε κάθε περίπτωση ολοκληρωτικά παρεξηγημένη ή και πλαστογραφημένη, αποδίδουμε τώρα πληρέστερα ανασυνγκροτημένη κι όσο βολεύει στη σωστήν ανατολοθετημένη θέση της την εποποιία τούτη στη συνείδηση των σύγχρονων επαναστατικών δυνάμεων, που αγωνίζονται κι αυτές τον τελικό, αλλά τόσο διαφορετικό κατά τα ιστορικά πεπρωμένα του, αγώνα ενάντια στην ολιγαρχία» (Λεκατσάς 1946β, σελ. 8).

Αυτό που επιτρέπει (ή επιβάλλει) στον Λεκατσά να μιλά για «ιστορικά πεπρωμένα» στη δική του εποχή, καθώς και να τονίσει ότι αν «τα δουλικά κινήματα τσακίζονται, δεν είναι, ωστόσο, από τα δυστυχήματα της ιστορίας» (1957, σελ. 9), είναι η αντίληψή του περί ιστορικής δυναμικής και τελεολογίας, η οποία διαφέρει από εκείνη του Bücher. Ο Λεκατσάς παραμένει, όπως επισημάνθηκε ήδη, εντός των πλαισίων της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας και υιοθετεί την αντίληψη της συγκεκριμένης προόδου στην ιστορία, την οποία συνδυάζει με την ανάπτυξη της τεχνικής (Λεκατσάς 1946β, σελ. 7), ως έναν απαραίτητο όρο για την επίτευξη της αταξικής κοινωνίας ή, όπως το ονομάζει ο ίδιος, «τη λύση του κοινωνικού προβλήματος» (1946β, σελ. 7)<sup>17</sup>. Η διαφοροποίηση του Λεκατσά από τον Bücher δεν βρίσκεται στο επίπεδο της διδασχής ή, έστω, της παρουσίασης μιας —εν πρώτοις αδιαφορης ως προς τη μεθοδολογική της συνοχή— αντιστοιχίας ή αναλογίας στον ιστορικό κόσμο, αλλά βρίσκεται στην αντίληψη της ιστορικότητας των κοινωνικών σχέσεων και ιδιαίτερα στο δίπολο γενικότητα-ιδιαιτερότητα. Για τον Λεκατσά, οι εννοιολογικοί ορισμοί που χρησιμοποιούνται κατά την ανάλυση συγκεκριμένων φαινομένων δεν θα πρέπει να υπερβαίνουν τα πλαίσια του περιεχομένου τους καθορισμού. Σε ένα του κριτικό κείμενο του 1945, ο Λεκατσάς επισημαίνει, ενάντια στο φιλόλογο Βασίλειο Λαούρδα, αλλά όχι μόνο σ' αυτόν:

«Μιλεί [ο Λαούρδας, Θ.Γ.] —(όπως άλλωστε κι όλη η ξένη επιστήμη)— επανειλημένα για “ιμπεριαλισμό” της Μακεδονίας, έννοια που δεν έχει θέση στην αρχαία οικονομία, γιατί σ’ όλες τις αρχαίες επιδρομές έχουμε κατάκτηση νέων εδαφών, όχι κατάκτηση νέων αγορών και πηγών πρώτων υλών, που σημαίνουνται από το νεότερο τούτο όρο· και τα ίδια τέλος θα πούμε και για την αθρόα χρήση των όρων “καπιταλισμός” και “κεφαλαιοκρατία”, που ο συγγραφέας μεταχειρίζεται για να δηλώσει τη συγκέντρωση του χρηματικού (και του χτηματικού, πιστεύω) πλούτου, ολότελα άστοχα, γιατί οι όροι τούτοι ανταποκρίνονται στη νεότερη βιομηχανική, κι όχι στην αρχαία δουλοληπτική οικονομία» (Λεκατσάς 1977, σσ. 42-43)<sup>18</sup>.

Απ’ αυτό το σημείο, ο Λεκατσάς βρίσκεται σαφώς σε αντιπαράθεση προς τον Bücher, και θα ήταν σίγουρα αντίθετος στην (εξόφθαλμη) χρήση από πλευράς του τελευταίου όρων οι οποίοι γεννήθηκαν κατά τη διάρκεια της νεότερης οικονομικής ανάπτυξης, όπως, π.χ., *Pauperismus*, κεφάλαιο κ.λπ. Ο Λεκατσάς δεν στέκει στο ίδιο μεθοδολογικό πεδίο όπως ο Bücher και, ως εκ τούτου, δεν ενδιαφέρεται για τη «φυσική ιστορία» ενός φαινομένου, του οποίου μόνο η εποπτική μορφολογία αλλάζει εντός του ιστορικού γίγνεσθαι, ενώ το ίδιο, στο βαθμό που οι αντίστοιχες συνθήκες γέννησής του είναι ενεργές, θα εκδηλωθεί, σύμφωνα με τον Bücher, είτε στη Σικελία με αρχηγό τον Εύνου είτε στη Γερμανία με αρχηγό τον Thomas Münzer κατά τους πολέμους των χωρικών (Bücher 1874, σελ. 152). Το ιστορικό μέλλον είναι και για τους δύο συγγραφείς ανοιχτό, αλλά έχει στην κάθε περίπτωση μια διαφορετική τροπικότητα ως προς την επίτευξη του έκδηλου ή υπονοούμενου «τέλους» τού

κοινωνικού πράττειν. Για τον Λεκατσά, η σύγχρονη εποχή είναι πλέον αυτή η οποία, ιδιαίτερα αλλά όχι αποκλειστικά, μέσω της τεχνολογικής της ανάπτυξης, δίνει τη λύση στο «κοινωνικό πρόβλημα», που αποτελεί, από την άποψη του, οιοδήποτε στοιχείο ανασυγκρότησης των κοινωνικών δομών με κατεύθυνση το συγκεκριμένο ιστορικό τέλος. Με αυτόν τον τρόπο, η διδασχά που σκοπεύει να αποκομίσει από την ανάλυση της οικεικής εξέγερσης λειτουργεί εν πολλοίς έμμεσα, επιβεβαιώνοντας, και για την αρχαία εποχή, την αντίληψη της συγκρουσιακής δυναμικής των κοινωνικών σχέσεων στη βάση, εν πρώτοις, της ιδιοκτησιακής ανισότητας, χωρίς όμως να ασκεί βία στα δεδομένα του, εν είδει μιας προκρουστικής ιστοριογραφίας. Η αξιολόγησή του των δουλικών εξεγέρσεων δεν πραγματοποιείται από την πλευρά της τελεολογικής εξήγησής του ιστορικού γίνεσθαι, το οποίο ο Bücher θέτει σε πολύ «χαλαρότερα» πλαίσια, αλλά επί «ηθικής» βάσης:

«Καταδικασμένα από την ιστορική τους πλευρά τα κινήματα αυτά, έχουν ωστόσο την ηθική τους δικαίωση — αυτή που παρακινά τον Αναγνώστη να ρίξει στην ιστορία τους ένα βλέμμα» (Λεκατσάς 1957, σελ. 13).

Άλλωστε, επισημαίνει ο ίδιος, οι δούλοι της Αρχαιότητας δεν είναι «καν τάξη» (Λεκατσάς 1957, σελ. 11)<sup>19</sup>. Ο Λεκατσάς τονίζει, με αυτόν τον τρόπο, τη «μοναδικότητα» του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, διατηρώντας το στοιχείο της ιστορικής γενικότητας στα πλαίσια της ιδιαίτερης τελεολογίας και της «διαλεχτικής ερμηνείας» που προασπίζει. Με αυτόν τον τρόπο βρίσκεται, εκτός των άλλων, σύμφωνος και με έναν από τους πρωτεργάτες της λεγόμενης «παιαίότερης» Ιστορικής Σχολής της Οικονομίας στη Γερμανία, τον Bruno Hildebrand. Ο Hildebrand, που είχε αποπειραθεί, πέντε χρόνια πριν από τον Bücher, να αντλήσει διδάγματα από την Αρχαιότητα για την κατανομή της γαιοκτησίας και την ταξική της σημασία, διαπίστωσε (Hildebrand 1869, σσ. 153 κ.ε.) —ορμώμενος κι αυτός, ως παλαιός φιλελεύθερος, από πολιτικοοικονομικά κίνητρα—, αφενός, ότι οι αρχαίοι κοινωνικοί σχηματισμοί παρήκμασαν όταν επέτρεψαν τη συγκέντρωση της γαιοκτησίας σε λίγα χέρια και, αφετέρου, ότι σήμερα (στη νεωτερικότητα) υπάρχουν άλλα μέσα που επιτρέπουν τη συσσώρευση πλούτου (αξιογόραφα, ομόλογα κ.λπ.), δηλαδή αναπτυγμένες χρηματικές μορφές. Οι φορείς της δύναμης του κεφαλαίου και της γαιοκτησίας, τόνιζε ο Hildebrand (ό.π., σελ. 155), στην Αρχαιότητα ήταν ταυτισμένοι, ενώ κατά τη νεωτερικότητα είναι διακριτοί<sup>20</sup>.

Ο Bücher, ενδιαφερόμενος περισσότερο για τη δυνατότητα άντλησης συμπερασμάτων ως προς την εννοιολογική καθαρότητα εντός του πεδίου των κοινωνικών επιστημών, δεν θέτει ζήτημα αυστηρής τελεολογίας του ιστορικού γίνεσθαι, αν και αργότερα στη σταδιοδρομία του θεμελίωσε μία, για την εποχή του ευρέως διαδεδομένη, θεωρία των επιπέδων ανάπτυξης του οικονομικού πράττειν και των μορφών συνεργασίας (Bücher 1911), η οποία έμελλε να υιοθετηθεί και από τον Max Weber<sup>21</sup>. Εντούτοις, το επιχείρημά του, σ' αυτό το πρώιμο κείμενό του, ήταν σαφές ως προς την αναλογία που ήθελε να τονίσει:

«Το περίπλοκο προλεταριακό κίνημα της τρίτης δεκαετίας του δεύτερου αιώνα στέκει ως ένα βαρυσήμαντο ορόσημο στα όρια αυτής της εποχής: ένα αστραπιαίο ξέσπασμα του σοσιαλισμού, του οποίου η ομοιότητα με ένα σημερινό φαινόμενο είναι απαραγνώριστη, αν και οι απαιτήσεις του έπρεπε να προσαρμοστούν στις κυρίαρχες οικονομικές σχέσεις. Αλλά αυτές

οι προσπάθειες πρέπει να χαρακτηριστούν σοσιαλιστικές, διότι όλες κατέληγαν σε μια μεταρρύθμιση της οικονομικής σύνθεσης της κοινωνίας και σε μια κατανομή των βιοτικών αγαθών, η οποία αποκλίνει από τη μέχρι τότε ισχύουσα» (Bücher 1874, σσ. 175-176).

Το «σημερινό φαινόμενο» στο οποίο αναφέρεται ο Bücher είναι βέβαια η Κομμούνα του Παρισιού, που σήμανε τον κώδωνα του κινδύνου σε ένα μεγάλο μέρος της γερμανικής διανόησης, η οποία, ιδιαίτερα μέσα από την «Ένωση Κοινωνικής Πολιτικής», προώθησε στην κοινή γνώμη τη θέσπιση αυτού που αργότερα ονομάστηκε στο σύνολό του «κοινωνικό κράτος». Ο τελικός κανονιστικός στόχος του Bücher, ο οποίος βέβαια μόνο με τη μορφή υπαινιγμών εκφράζεται στο εν λόγω κείμενό του και ο οποίος χωρεί από την αντίληψη του περί ηθικής συγκρότησης της κοινωνίας πάνω σε σαφείς υλικές βάσεις, είναι, όπως ήδη ειπώθηκε, η συμμετοχή όλων των κοινωνιών στα «βιοτικά αγαθά», δηλαδή μια διαδικασία άρσης των κοινωνικών αποκλεισμών και ενεργητικής ένταξης των φορέων εργασίας στην κοινωνία. Τα προς επίτευξη βιοτικά αγαθά είναι τόσο υλικά όσο και πνευματικά, η ολοκλήρωση του ανθρώπου στην επικοινωνία του με τους συνανθρώπους του. Στο τελικό αυτό στάδιο της διδασχής του, ο Bücher συναντά τον Λεκατσά, ο οποίος, από την πλευρά του, επίσης υπαινικτικά, κάνει λόγο για «αγώνα του φωτισμού της συνείδησης» (Λεκατσάς 1979, σελ. 39), εντός των ορίων της «ιστορικής αιτιοκρατίας» που υπερασπίζεται.

Κατά την ανάλυση των ζητημάτων διαμόρφωσης της θρησκευτικής συνείδησης, ο Bücher τόνισε ότι, λόγω της ελλειπούς του γνώσης, δεν ασχολείται παρά μόνο διστακτικά με το αντίστοιχο θέμα, και ευχήθηκε έμμεσα να υπάρξουν κάποιοι ειδήμονες που θα προωθούσαν τη μελέτη περισσότερο (Bücher 1874, σελ. 151). Ο Bücher μπορεί ως προς αυτή του την ευχή να θεωρείται «τυχερός», καθώς ακριβώς μετά από μια γενιά θα αναλάμβανε ο Max Weber να παραθέσει — σαφώς με τη δική του μεθοδολογική ιδιαιτερότητα — τους τύπους της θρησκευτικής συνείδησης και της διαπλοκής τους, εκτός των άλλων, και με το πολιτικό φαινόμενο. Αντίθετα, όσον αφορά τον Λεκατσά, τυχερός μπορεί να θεωρείται σήμερα όποιος καταφέρει να βρει κάποια έργα του στα ελληνικά παλαιοβιβλιοπωλεία. Τόσο ο Bücher όσο και ο Λεκατσάς, εξέφρασαν ένα αίτημα διδασχής από την ανάγνωση και την ανάλυση της ιστορίας, επιδεικνύοντας αντικειμενικές δομές του πράττειν, δεσμεύοντας τον ιστορικό λόγο στην αναστοχαστική βάση της νεωτερικότητας (καθορίζοντας, δηλαδή, τη «θέση» του ιστορικού) και παίρνοντας ως παράδειγμα φαινόμενα από τον κόσμο της εργασίας. Το ζήτημα για το σημερινό αναγνώστη, ο οποίος, έστω και μόνο λόγω της χρονικότητας εντός της οποίας βρίσκεται, καθίσταται επίγονος των προαναφερόμενων συγγραφέων, είναι να αναλογιστεί ως προς την κατανόηση εκ μέρους του και ενδεχομένως τη «χρήση» της διδασχής.

## Βιβλιογραφία

Bücher Karl (1874), *Die Aufstände der unfreien Arbeiter 143-129 v. Chr.*, Frankfurt/Main. Αναδημοσίευση στη συλλογή κειμένων του ίδιου *Beiträge zum Wirtschaftsgeschichte*, Tübingen 1922 (Οι αναφορές στο κείμενο γίνονται από την αναδημοσίευση).

- Bücher Karl (1911), *Die Entstehung der Volkswirtschaft. Vorträge und Versuche*, 1893, 8. Auflage, Tübingen.
- Bücher Karl (1919), *Lebenserinnerungen* (erster Band 1847-1890), Tübingen.
- Gervinus Georg Gottfried (1967), *Einleitung in die Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts*, Herausgegeben von Walter Boehlich, Frankfurt/Main.
- Hilbebrand Bruno (1869), «Die sociale Frage der Vertheilung des Grundeigenthums im klassischen Alterthum», *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, Bd. 12.
- Κυρτάτας Δημήτρης Ι. (1987), *Δούλοι, δουλεία και δουλοκτητικός τρόπος παραγωγής*, Ο Πολίτης, Αθήνα.
- Κυρτάτας Δημήτρης Ι. (1996), «Ο Παναγής Λεκατσάς και οι αγώνες των δούλων στην αρχαιότητα», *Ουτοπία*, τχ. 20, Μάιος-Ιούνιος 1996.
- Λεκατσάς Παναγής (1945α), *Σπάρτακος. Ο πόλεμος των μονομάχων*, Εκδ. Ι. & Π. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα.
- Λεκατσάς Παναγής (1945β), *Δήμου καταλύσεως και Τυραννίδος. Η κρίση της ελληνικής Αρχαιότητας για την κατάλυση της δημοκρατίας, την ολιγαρχία και την τυραννία*, Εκδ. Ι. & Π. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα.
- Λεκατσάς Παναγής (1946α), *Η εποποιία της πάλης των τάξεων στην Αρχαία Ελλάδα. Η διαλεκτική σύνθεση της αρχαίας ελληνικής ιστορίας*. Τόμος πρώτος, «Η διαμόρφωση του γένους, της ιδιοκτησίας, των τάξεων και του κράτους». Τεύχος πρώτο, «Κοινωνική προϊστορία» (δεν κυκλοφόρησε άλλο τεύχος), Εκδ. Βιβλιοπωλείου Πέτρου Δ. Καραβάκου, Αθήνα.
- Λεκατσάς Παναγής (1946β), *Η πολιτεία του Ήλιου. Η κοινοχτημονική επανάσταση των δούλων και προλετάριων της Μικρασίας 133-128 π.Χ.*, «Τα νέα βιβλία», Αθήνα.
- Λεκατσάς Παναγής (1957), *Οι πόλεμοι των δούλων στην ελληνική και ρωμαϊκή Αρχαιότητα*, Εκδοτικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα.
- Λεκατσάς Παναγής (1977), *Ιδεοκρατία και ιστορική αιτιοκρατία. Νέες τομές για τη μελέτη της κοινωνικής ιστορίας του 4ου π.Χ. αιώνα* (1η έκδοση 1945), Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα.
- Marx Karl, «*Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*», Marx-Engels, Werke, Bd. 42, Berlin 1983.
- Medick Hans (1973), *Naturzustand und Naturgeschichte der bürgerlichen Gesellschaft. Die Ursprünge der bürgerlichen Sozialtheorie als Geschichtsphilosophie und Sozialwissenschaft bei Samuel Pufendorf, John Locke und Adam Smith*. Göttingen.
- Μηλιάς Γιάννης (1996), «Η κρίση του Λεκατσα στον Κορδάτο και η σημασία της». *Ουτοπία*, τχ. 20, Μάιος-Ιούνιος 1996.
- Mommsen Theodor (1993), *Römische Geschichte*, 8 Bände, München.
- More Thomas (1984), *Η ουτοπία* (πρώτη δημοσίευση 1516), Μετ. Γ. Καραγιάννη, εκδ. Κάλβος, Αθήνα.
- Μπιργαλιάς Νίκος (1996), «Η "Ιστορία" της αρχαίας Ελλάδας και η πάλη των τάξεων στο έργο του Παναγής Λεκατσα», *Ουτοπία*, τχ. 20, Μάιος-Ιούνιος 1996.
- Ste Croix G.E.M. de (1985), «Ο Καρλ Μαξ και η μελέτη του αρχαίου κόσμου. Το πρόβλημα των τάξεων», *Ο Πολίτης*, τχ. 69-70.
- Παπαρηγόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 7 τόμοι, εκδ. Χαρ. Μπούρα, Αθήνα.
- Pöhlmann, Robert von (1912), *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt* (πρώτη έκδοση με τον τίτλο *Geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus*, München 1901), 2η έκδοση, München.
- Schmoller Gustav (1874), Βιβλιοκρισία του χειμένου, «Die Aufstände der unfreien Arbeiter 143-129 vor Christus», Frankfurt am Main 1874, στο περιοδικό *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*.
- Weber Max, *Wirtschaft und Gesellschaft* (1. Auflage, herausgegeben von Marianne Weber 1922), 5. rev. Auflage besorgt von J. Winkelmann, Tübingen 1985.

## Σημειώσεις

1. Για τις συνθήκες συγγραφής του χειμένου, βλ. Bücher (1919), σσ. 193 κ.ε.
2. Ο Bücher μιλά για «ιδιοκτητική ολιγαρχία» (Besitzoligarchie) και παραθέτει μια τριπλή διαφοροποίηση εντός των ανώτερων στρωμάτων της ρωμαϊκής κοινωνίας: τους κληρονομικούς ευγενείς, τους αξιωματικούς ευγενείς, οι οποίοι, πορευόμενοι από τις «πλούσιες οικογένειες πληβείων» και εκμεταλλευόμενοι τους νόμους του Λικίνιου Στόλου, καταλήγουν να μονοπωλούν ορισμένα αξιώματα στη διοικητική μηχανή, και, τέλος, τους ιπτό-

τες, οι οποίοι ειδικεύονται στην εξασφάλιση οικονομικών προνομίων (π.χ. μίσθωση της φοροεπίστραξης σε ορισμένες επαρχίες). Κατά Bücher, οι δυο τελευταίες κατηγορίες αποτελούν στην πραγματικότητα μια ενιαία ομάδα, όσον αφορά την πολιτική αντιπροσώπευση των συμφερόντων τους.

3. Η ανάλυση και η γνώμη του Theodor Mommsen ως προς το αντίστοιχο φαινόμενο, ιδιαίτερα εάν αντιταχθεί προς την ανάλυση που επιχειρεί ο Bücher, δείχνει και την ιδιαίτερη διαφοροποίηση του εν λόγω ιστορικού της ρωμαϊκής Αρχαιότητας από τη σοσιαλιστική αντίληψη της εποχής του. Ο Mommsen, σε αντίθεση προς τον Ranke, ο οποίος δεν αναμινύει εκδηλά αξιολογικές κρίσεις στην ιστορική του παράθεση, δεν διστάζει να αντλήσει γενικότερα συμπεράσματα από τα ιστορικά δρώμενα που περιγράφει. Αν και χρησιμοποιεί με δεξιότεχνικό τρόπο την υλιστική αντίληψη της ιστορίας για να εξηγήσει με ετάρχεια τις εκάστοτε εξελίξεις της ρωμαϊκής κοινωνίας, αυτό που σε τελική ανάλυση γράφει είναι πολιτική ιστορία. Τα συμπεράσματα που προσπαθεί να αντλήσει από κάθε κρίση και μεταβολή του ρωμαϊκού πολιτεύματος είναι συμπεράσματα γενικής διακυβέρνησης του κράτους (συμπεριλαμβανομένου και του νεωτερικού). Όσον αφορά την εξέγερση των δούλων, ο Mommsen, αφού έχει αναλύσει με σαφήνεια τις πραγματικές της αιτίες (συγκροημένες οικονομικές σχέσεις εκμετάλλευσης κ.λπ.), την κρίνει ως εξής, στρέφοντας κατόπιν την προσοχή του στο κίνημα των Γράκχων, το οποίο, εκδηλώνονο εντός του πολιτειακού πλαισίου, επισύρει την προσοχή του ως ιστοριογράφου: «Ενώ ο παραμερισμός του προλεταριάτου απαιτεί, και πολύ συχνά υπερβαίνει, όλη τη δύναμη και σοφία της κυβέρνησης, η αστυνομική υποταγή του είναι απεναντίας κάτι το εύκολο για κάθε μεγαλύτερη κοινότητα. Θα ήταν τυχερά τα κράτη εάν οι ακτήμονες μάζες δεν τα ατελούσαν με κανέναν άλλο κίνδυνο, εκτός από εκείνον που προέρχεται και από τις αρχαίες και τους λύκους. Μόνο ο φοβισμός και όποιος εκμεταλλεύεται τον κοινό φόβο της μάζας προκρίπτει την πτώση της αστικής τάξης πραγμάτων (der bürgerlichen Ordnung) μέσα από εξεγέρσεις δούλων ή επαναστάσεις του προλεταριάτου» (Mommsen, τόμος 3, σελ. 88).

Αντιστοίχως, με χαρακτηριστικό τρόπο για τη δική του συγκρότηση του ιστοριογραφικού αντικειμένου, ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος αφιερώνει μόνο λίγες παρατηρήσεις στο κίνημα του Αριστόνικου: «[Ο Αττάλος Γ'] φονεύσας δε τους πλείστους συγγενείς, κατέλυε διά διαθήκης το κράτος εις τους Ρωμαίους τω 133 έτει. Και τις μεν των εγχωρίων, Αριστόνικος ονομαζόμενος, "δοκών του γένους είναι του των βασιλέων", λέγει ο Στράβων, επεχειρήσεν, ωφελούμενος από την ανασείουσιν τότε την Ρώμην εμφυλίαν των Γράκχων στάσιν, να διατηρήσῃ την αυτονομίαν της χώρας, αλλά τω 130 κατετροπώθη, το δε Πέργαμον εκηρύχθη ρωμαϊκή επαρχία» (Παπαρηγόπουλος, βιβλίο 7ο, κεφ. Γ').

4. Βλ. Bücher (1874, σελ. 176), όπου τονίζεται πως «το κοινωνικό ζήτημα δεν μπορούσε να γίνει αντίληπτό σε όλες του τις διαστάσεις από τη σκοπιά ενός ρωμαίου πολιτικού εκείνης της εποχής με κάποια προοπτική επιτυχίας», εννοώντας, ότι η εγγενής στην αρχαία κοινωνία απόρριψη της εργασίας ως αξίας έθετε και όρια στη συνείδηση των υποκειμένων.

5. Έχει προηγηθεί μια δημοσίευση για την εξέγερση του Σπάρτακου, το 1945, καθώς και άλλες δημοσιεύσεις για τις κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις στον αρχαίο κόσμο, των οποίων οι τίτλοι παρατίθενται στη βιβλιογραφία.

6. Σε όλα τα παρατιθέμενα αποσπάσματα του Λεκατσά διατηρήθηκε η ορθογραφία του πρωτοτύπου, με μοναδική αλλαγή την εφαρμογή του μονοτονικού συστήματος.

7. Ο Bücher φαίνεται να κυμαίνεται στη δική του εξήγηση για τη διαθήκη, αφενός, στην αντίληψη ότι ο Αττάλος Γ' είχε προείδει την αναπόφευκτη επικράτηση της Ρώμης στην Ανατολή, και επέστρεψε τη διαδικασία με τη διαθήκη του και, αφετέρου, στον απρόβλεπτο ψυχισμό του (Bücher 1874, σσ. 166-167).

8. «Ετσι δίπλα στην παλιά αριστοκρατία του αίματος γρήγορα σχηματίστηκε μια δεύτερη αριστοκρατία από τ' αξιώματα: κ' οι δυο αριστοκρατίες, με ταυτισμένα πια συμφέροντα, λησμονήσαν τα μίση τους τ' αλλοτινά και συνασπίστηκαν να εξασφαλίσουν τα προνόμιά τους» (Λεκατσάς 1946β, σελ. 18). Ο Λεκατσάς αναφέρεται εδώ στις διακρίσεις Érbadel (κληρονομικός ευγενής) και Amtsadel (αξιωματικός ευγενής), που ήταν ήδη κοινός τόπος στη γερμανική οικονομική φιλολογία.

9. Ενδεικτικό εδώ το περιστατικό που αναφέρει ο Λεκατσάς περιγράφοντας τον αρχιερέα Σκιτιώνα Νασικά, ο οποίος, εκτός των άλλων, υπήρξε ο πρωτεργάτης της δολοφονίας του Τιβερίου Γράκχου: «Υποψήφιος κάποτε για αγορανόμος και αναγκασμένος έτσι να ζητά την εύνοια του λαού, ένωσε τότε την απείρα σφίγγοντας το χέρι ενός αγρότη που ήταν ροζιμασμένο και τραχύ, που ρώτησε μη συνθιά να περπατάει με τα χέρια» (Λεκατσάς 1946β, σελ. 44).

10. Ιδιαίτερα σημαντικός, ως προς τις μεθοδολογικές του υποδείξεις, είναι ο πρόλογος του Λεκατσά στο έργο του *Η εποποιία της πάλης των τάξεων στην Αρχαία Ελλάδα* (1946α), όπου γίνεται λόγος για σκόπιμη εισαγωγή της μεθόδου του «ιστορικού ματεριαλισμού» και για σταθερή ιστορική νομοτέλεια.

11. Για μια συνοπτική ανάλυση από τον Λεκατσά, της διαφορετικής σχέσης μεταξύ δούλου και δεσπότη στο προσωπικό (π.χ. ομηρικό) και στο απρόσωπο (ελληνιστικό) επίπεδο, βλ. (1957), σσ. 19-21.

12. Βλ. επίσης Λεκατσά (1946β, σελ. 16) «Αλλά ενώ στην Ελλάδα οι κοινωνικοί αγώνες είχαν πάντα το χαρακτήρα κοινωνικοπολιτικών αγώνων ανάμεσα στους ελεύτερους, αχτήμονες και πλούσιους, στη ρωμαϊκή επικράτεια, εξαιτίας της συγκέντρωσης μεγάλων δουλικών μαζών, η συστροφή των αξεδιάλυτων αντιθετικών δυνάμεων προκαλεί παράλληλα με τους κοινωνικοπολιτικούς αγώνες των ελευθέρων και φοβερές επαναστατικές εξεγέρσεις των δούλων».

13. Μια περίληψη του έργου του Ιαμβούλου, σαφώς με αρνητική κριτική χροιά, όπως επισημαίνει και ο Λεκατσάς, αλλά με μια προοπτική ένταξης του στο πολιτικό και φιλολογικό κλίμα της εποχής, εμπεριέχει το έργο του Röhlmann, 2ος τόμος, σσ. 387 κ.ε. (οι βιβλιογραφικές ενδείξεις του Λεκατσά αναφέρονται στην τρίτη έκδοση του αντίστοιχου έργου). Από μια συνδυασμένη ανάγνωση των κειμένων του Λεκατσά (1946α και 1946β) φαίνεται ότι ο Röhlmann, μαθητής του Wilhelm Roscher, αποτελεί έναν από τους μόνιμους αντιπάλους/σύζητες του.

14. Ο Λεκατσάς (1954α, σελ. 72) την ονομάζει «σοσιαλιστική ουτοπία».

15. Σχολιάζοντας τη συμπεριφορά των εξεγερμένων της Σικελίας, ο Bücher δεν παραλείπει να δείξει και το δικό του «στίγμα» αντιμετώπισης του αντικειμένου: «Οι εξεγερμένοι δεν παρουσιάζονται διόλου ως μια συμμορία άξεστων υποτελών, οι οποίοι είχαν σπάσει τις αλυσίδες τους μόνο για να κολιμητήσουν στο αίμα και κατόπιν για να επιδοθούν στην ασυτεία, αλλά ως άνδρες που είναι αποφασισμένοι να ξεφύγουν πάση θυσία από την κοινωνική υποτίμηση, να επιτύχουν και πάλι αναγνώριση στην ανθρώπινη αξιοπρέπειά τους και να διαγράψουν την αιμοδιπή χρηματική ολιγαρχία από την κοινωνία» (Bücher 1874, σσ. 135-136).

16. Ως προς τη μέθοδο ο Bücher αναφέρει: «Ο τρόπος παρατήρησης, ο οποίος παρουσίαζε αρχαίες εξελίξεις υπό το φως του σύγχρονου εργατικού κινήματος, ήταν νέος, και το κείμενο βρήκε φιλική υποδοχή από τους οικονομολόγους, πράγμα το οποίο δεν εξέληξε κανέναν περισσότερο απ' ό,τι τον ίδιο το συγγραφέα του» (Bücher 1919, σελ. 193). Η «φιλική υποδοχή» που αναφέρει ο Bücher αφορά, εν πρώτοις, την ευνοϊκή βιβλιοκριτική του Gustav Schmoller (βλ. βιβλιογραφία). Η θέση του Bücher ήταν αρνητική απέναντι στις αυταρχικές-παραδοσιακές δομές της γερμανικής αυτοκρατορίας. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο ότι, σχολιάζοντας τη δυναμική των πολιτικών σχηματισμών στην απαρχή του κειμένου του του 1874, στηρίζεται σε μια υποσημείωση στον Georg Gottfried Gervinus, ο οποίος, ως κλασικός φιλελεύθερος, δεν δίστασε, στα μέσα του 19ου αιώνα, να χαρακτηρίσει τη σύγχρονη εποχή ως εποχή της τέταρτης (= εργατικής) τάξης, πράγμα που του στοίχισε μακροπρόθεσμα την πανεπιστημιακή του θέση.

17. Για τη γενικότερη προβληματική περί της αποδοχής και χρήσης της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας από τον Λεκατσά και τους συγχρόνους του, βλ. Μηλιός (1996).

18. Η θέση του Marx ως προς αυτή την εννοιολογική χρήση είναι γνωστή: «Εντούτοις αυτό το λάθος [του διαχωρισμού κεφαλαίου και κεφαλαιοκράτη, Θ.Γ.] δεν είναι διόλου μεγαλύτερο, π.χ., από εκείνο όλων των φιλολόγων, οι οποίοι μιλούν για *κεφάλαιο* στην Αρχαιότητα, για Ρωμαίους και Έλληνες κεφαλαιοκράτες. Αυτό είναι μία άλλη έκφραση για το ότι η εργασία στη Ρώμη και την Ελλάδα ήταν ελεύθερη, πράγμα το οποίο οι κύριοι δεν μπορούν να υποστηρίξουν εύκολα» (*Grundrisse*, σελ. 420, οι τονισμοί στο πρωτότυπο).

19. Την ίδια άποψη, αλλά από διαφορετική μεθοδολογική σκοπιά, αντιπροσωπεύει ο Max Weber (WuG 532). Βλ., επίσης, Λεκατσάς (1945α, σελ. 44), όπου, με αφορμή την ερμηνεία της εξέγερσης των μονομάχων υπό τον Σπάρτακο, διαφοροποιείται από τον Marx τονίζοντας: «Το αρχαίο προλεταριάτο, οι δούλοι και οι αχτήμονες, ήταν ως το μεδούλι ασπασμένο από αντιδραστικότητα και διαφθορά και οι ηθικοί του εκπρόσωποι ήσαν σπάνια ατομικά φαινόμενα και πάντα ασύνδετα με το όλο».

20. Η μαρξική αντίληψη διαφοροποιείται ριζικά, εδώ όπως και σε άλλα θέματα, από την Ιστορική Σχολή της Εθνικής Οικονομίας. Αντιστρέφοντας την επιχειρηματολογία, ο Marx δηλώνει ότι «τόσο σύμφωνα με τη φύση του όσο και ιστορικά το κεφάλαιο είναι ο δημιουργός της σύγχρονης γαιοκτησίας, της γαιοπροσόδου» (*Grundrisse*, σελ. 201, ο τονισμός στο πρωτότυπο).

21. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η αποδοχή από πλευράς Max Weber αποτελεί και κριτήριο τελικής ορθότητας της εκάστοτε θεωρίας. Αλλά υποδηλώνει ότι, σύμφωνα με το μύθο, μόνο η Αθήνα βγήκε πάνοπλη από το κεφάλι του Δία και έκτοτε κανείς άλλος.